

Anna Barska
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4202-5049>
Instytut Socjologii
Uniwersytet Opolski

Oblicza karnawału w krajach Maghrebu. Zarys problemu

Aspects of the carnival in the countries of the Maghreb. An outline of the research problem

Abstract

The paper is an attempt to demonstrate the unique characteristics of cultural spectacles in Maghreb. The focus is on classical/traditional carnivals and contemporary/institutionalised ones. Classical carnivals are characterized by hierarchy, rivalry, and by creating feelings of community. They belong to the type of activities connected with the manifestation of tradition, identity and belongingness. Contemporary/institutionalised spectacles, on the other hand, with their businesslike and commercial character, are connected with the city space or a tourist centre. Their popularity and commonness can be explained with the fact that they cross local and national borders (as in the case of the Berber carnival), or continents, as in the case of the contemporary carnival in Rio, typical of Latin America.

Key words: Maghreb, carnival, mask, play

* * *

W artykule została podjęta próba ukazania specyfiki widowisk kulturowych w Maghrebie. Prezentacja problemu została skupiona na karnawałach klasycznych/tradycyjnych i współczesnych/zinstytucjonalizowanych. Karnawały klasyczne wyróżnia hierarchiczność, rywalizacja, a także tworzenie wspólnotowości. Wpisują się one również w działania mające na celu manifestowanie tradycji, identyfikacji i przynależności. Natomiast widowiska współczesne/zinstytucjonalizowane powiązane są z przestrzenią miasta lub ośrodkiem turystycznym; odsłaniają biznesowy i komercyjny charakter. Ich powszechność i popularność można tłumaczyć przekraczaniem granic lokalnych, państwowych, jak w przypadku karnawału berberskiego, oraz przekraczaniem kontynentów, czego dowodzi karnawał współczesny karnawał w Rio, znamienny dla Ameryki Łacińskiej.

Słowa kluczowe: Maghreb, karnawał, maska, zabawa

Odebrano / Received: 31.01.2018

Zaakceptowano / Accepted: 20.09.2018

Wprowadzenie

Terminem Maghreb (arab. El Maghrib – Zachód) w wąskim rozumieniu określa się Algierię, Tunezję i Maroko, kraje położone nad Morzem Śródziemnym, które są przykładem wpływu różnorodnych kultur począwszy od starożytności. Usytuowanie geograficzne sprzyjało kontaktom z wielkimi cywilizacjami i religiami monoteistycznymi¹. Współcześnie zamieszkują je przede wszystkim rdzenni mieszkańcy Berberowie, którzy siebie nazywają *Amazigh* (l.mn. *Imazighen*) – „ludzie wolni”, i Arabowie przybyli w VII wieku, narzucając tubylcom stopniowo islam i język. Maghreb jest regionem zróżnicowanym kulturowo, co przejawia się w wielu postaciach, spośród których uwagę zwraca karnawał/święto karnawałowe.

W artykule została podjęta próba ukazania specyfiki rodzimego berberskiego karnawału *Ayred*, obchodzonego z okazji nowego roku *Yennayer* kalendarza *amazigh* (12 stycznia)² i karnawału *Bilmarwen* oraz ich współczesnych odpowiedników, a także organizowanych na wzór karnawałów światowych znanych jako Notting Hill, karnawał z Wenecji, czy Karnawał z Rio. Powszechność i popularność zjawiska można tłumaczyć przekraczaniem granic lokalnych, państwowych, jak w przypadku karnawału berberskiego, praktykowanego w osadach i miastach Maghrebu oraz kontynentów, czego dowodzi Karnawał z Rio znamienny dla Ameryki Łacińskiej, a świętowany w Maroku. Swoistą modę na karnawały tłumaczą niewątpliwie postępujące przeobrażenia współczesnego świata, który wymusza podejmowanie działań naznaczonych przenikaniem kultur. Szczególnym przykładem są wydarzenia organizowane w centrach turystycznych, zwłaszcza w okresie kanikuły.

Uchwycenie istoty problemu wymaga ponadto wyjaśnienie takich terminów, jak: karnawał, maska i zabawa.

Wokół istoty karnawału

Etymologicznie karnawał jest terminem kontrowersyjnym i niejasnym. W literaturze przedmiotu można odnotować teorie próbujące podnieść istotę karnawału do formuły „Carrus navalis” (*chariot naval*), która oznacza wóz w kształcie okrętu, uczestniczący w procesjach świątecznych ku czci Dionizosa i Izydy. Inne poszukiwania wskazują na łacińskie słowo „carnelevare” złożone z „carne” (mięso) i „levare” (usunąć), czyli powstrzymywać się od spożywania potraw mięsnych. W starożytności karnawał jako rytuał odwrócenia i upadku obchodzono na powitanie nowego roku i budzenia się przyrody w miesiącu marcu. Nakładano maski i zmieniano stroje, pan stawał się niewolnikiem, a wybrany niewolnik władcą, inaczej mówiąc, to, co niemożliwe, okazywało się realne³. W średniowieczu reforma kalendarza dokonała swoistej legalizacji świąt

¹ Barska 2015, t. 6, s. 194–205.

² Początki kalendarza *amazigh* przypadają na czas dojścia do władzy w Egipcie Berbera Szeszonka I. W 2018 roku świętowano 2968 rok.

³ Zob.: Chappaz-Wirthner 2011, s. 51–106; Dudzik 2005, s. 14–15.

pogańskich⁴. Chrześcijański wymiar zyskał karnawał, który początkowo nie miał charakteru święta, był bowiem praktykowany jako obrzęd, a daty jego obchodzenia zmieniały się każdego roku. Ostatnie dni karnawału traktowano jako wydarzenie niezwykle ważne, albowiem zapowiadały nadchodzący 40-dniowy zakaz spożywania potraw mięsnych, czyli Wielki Post. Michaił Bachtin opisuje karnawał jako „drugie życie ludu”, a równocześnie stwierdza, że „dwoisty aspekt świata ludzkiego życia miał już miejsce w najwcześniejszych stadiach rozwoju kultury”⁵. Suzanne Chappaz-Wirthner przywołuje dwa podejścia historii karnawału: pogańskie i chrześcijańskie. Pierwsze łączy z rzymskimi saturnaliami, „zabawą na opak”, drugie z obrzędami podkreślającymi czas zbliżającego się długiego postu, który wyklucza zabawy oraz spożywanie mięsnych potraw⁶. Norbert Schnidler pisze tak: „o istocie karnawału można właściwie powiedzieć tylko tyle, że stawia on wszystko na głowie”⁷.

Zdefiniowanie karnawału okazuje się niezwykle trudne. Dziś terminem karnawał określa się różnego rodzaju festyny, parady, zabawy odbywające się na ulicach i placach miast niezwiązane z zimowym świętem, a nacechowane radością, spontanicznością, a także otwarciem na innych. Znamienne, że wiele widowisk nie ma charakteru karnawałowego i z klasycznym karnawałem niewiele je łączy, to w powszechnej opinii funkcjonują jako karnawał. Fakt ten tłumaczy zapewne szeroki zakres pojęciowy, jaki przypisuje się terminowi karnawał⁸. Przemiany, jakich doświadcza karnawał, i funkcje, jakie pełni, wskazują na ponadczasowość jego cech: maskowanie i zmiana ról, wywracanie świata na opak, zabawa w otwartej przestrzeni i tłum⁹. Karl Braun proponuje kategorię święto karnawałowe jako pojęcie ponadczasowe, a sam karnawał traktuje jako odmianę bądź realizację szerokiego spektrum różnych ich form¹⁰. Różne ujęcie skłaniają do rozumienia świąt karnawałowych jako wydarzenia kulturowego o znamionach synkretycznych. Karnawał w swej różnorodności spaja przede wszystkim tradycja danego kraju, regionu czy miejscowości. Karnawał z czasami antycznymi łączy – jak pisze Wojciech Dudzik – „idea **święta totalnego**. Od zwykłego święta różni się ono tym, że nie jest tylko upamiętnieniem lub odnowieniem jakiejś daty czy jakiegoś zdarzenia, że nie odbywa się „ku czci”. Święto totalne [...] zawieszka całkowicie rytm codziennego życia. Czas biegnie wtedy inaczej”¹¹. Karnawał jest przede wszystkim, jak pisze M. Bachtin, formą zabawy i skupia w sobie wiele lokalnych świąt o różnej proveniencji, przypisanych różnym datom, posiadającym pewne wspólne cechy radości świątecznej¹².

⁴ Kalendarz juliański został zastąpiony kalendarzem gregoriańskim.

⁵ Bachtin 1975, s. 62.

⁶ Zob. Chappaz-Wirthner 2011, s. 51–106.

⁷ Schnidler, 2002, s. 210.

⁸ Dudzik 2005, s. 9–10.

⁹ Zob.: Bausinger 2011, s. 271..

¹⁰ Braun 2005, s. 418.

¹¹ Dudzik 2005, s. 44.

¹² Bachtin 1975, s. 320.

W średniowieczu i renesansie karnawał pełnił społecznie ważne funkcje, ale wraz ze zmieniającym się kontekstem społecznym i kulturowym utracił na znaczeniu i ewoluowały jego role. Dziś wiele widowisk kulturowych pozbawionych cech klasycznego karnawału traktuje się jako karnawał, co można tłumaczyć zmianami, jakie dokonują się w spojrzeniu na rzeczywistość, a także działaniami w szeroko rozumianej turystyce. Obchody karnawału zawsze się różniły ze względu na czas i miejsce. Współcześnie notuje się w różnych częściach świata ożywienie wydarzenia kulturowego, jakim jest karnawał. Tradycyjnie w okresie poprzedzającym Środę Popielcową, w wielu miejscach Europy, obu Ameryk ulice, place przechodzą we władanie karnawałowiczów. Pojęciem karnawał określa się zatem nie tylko obrzędy poprzedzające czas Wielkiego Postu, ale także wydarzenia kulturowe o świeckim charakterze, każde znamionuje komunikacja, ludyczność, integracyjność, a uczestnicy/aktorzy korzystają z różnych inspiracji. W tego typu zjawiskach proces kultury rozwija się w kontekście relacji społecznych i działań symbolicznych, wśród których znacząca staje się przestrzeń rytualna.

W powszechnej opinii uważa się, że karnawał wyrasta z tradycji historycznej bądź został stworzony na miarę czasów współczesnych. Popularność natomiast można tłumaczyć aktualnym zapotrzebowaniem na najbardziej widowiskowe elementy kultur lokalnych. Stąd zainteresowanie zarówno tradycyjnymi karnawałami, jak i współczesnymi kulturowymi wydarzeniami, które aspirują do traktowania ich jako karnawał. Widowiska kulturowe o charakterze współczesnym mają wymiar ludyczno-komunikacyjny, a praktykowane w centrach turystycznych stają się swoistą atrakcją turystyczną. Karl Braun wyróżnia karnawały klasyczne „karnawały/zapusty” i „święta karnawałowe”, te ostatnie obejmują również nietradycyjne formy obyczajowo-ludyczne. Mówi też o paradach ulicznych jako formach karnawału¹³. Karnawały współczesne w postaci widowiska kulturowego aranżowane są na potrzeby przemysłu turystycznego, co można tłumaczyć jako nowy wizerunek miasta bądź centrum wakacyjnego, a także jako konsekwencję zapotrzebowania społecznego. Karnawały spełniają różne funkcje, od zabawowej, komunikacyjnej po integracyjną. A ożywienie tradycyjnego karnawału lokalnym społeczeństwom stwarza możliwości odzyskania tożsamości, traconej czy to z powodu kolonizacji, czy niewłaściwej polityki państwa w przypadku Maghrebu w stosunku do Berberów, a także z powodu procesów globalizacyjnych. Trafnie tę sytuację charakteryzuje Wojciech Dudzik:

Do niektórych najbardziej znanych karnawałowych centrów świata przybywają rzesze krajowych i zagranicznych turystów, [...], ale w większości pozostałych miejsc karnawał ma, jak dawniej charakter lokalnego święta, gdzie karnawałowicze organizują imprezy dla siebie, a nie na pokaz [...]¹⁴.

¹³ Braun 2005, s. 422.

¹⁴ Dudzik 2005, s. 154.

Klasyczny karnawał jest świeckim odpowiednikiem świąt, w czasie których manifestuje się pod różnymi postaciami i formami naruszenie obowiązujących norm. Sztyderstwo i śmiech tworzą swoistą iluzoryczność wszelkich prawd, a praktykowane gry i zabawy odsłaniają konwencjonalność i relatywność kodów kulturowych. Zakotwiczenie w lokalnej tradycji klasyczne obchody karnawału kształtowały sensy komunikacyjne poszczególnych działań. Znaczące do identyfikacji wydaje się historyczny stan praktyk obyczajowo-ludycznych danej wspólnoty i nierozłączność z systemem funkcjonowania karnawału, czego przykładem jest żegnanie zimy i zapowiedź czy powitanie wiosny.

Istotne dla realizacji karnawału jak i święta karnawałowego jest miejsce i czas pojmowane na opak, na co zwraca uwagę Victor Turner:

karnawał to miejsce poza miejscem i czas poza czasem [...]. Place, aleje i ulice miasta stają się w karnawale rewersem swoich codziennych funkcji¹⁵.

Karnawał zawiera w sobie różne warianty i różne znaczenia odbierane przez poszczególne grupy społeczne. Może wywołać stan *communitas*, czyli chwilę emocjonalnego zjednoczenia, chociaż nie wszyscy jego uczestnicy tak samo go odbierają, co powoduje, że cieszy się popularnością.

Atrybutem karnawału jest maska pojmowana jako ogólniejsza kategoria ekspresji, obejmująca przebranie, w szerszym znaczeniu transformację czyjś wygląd. Maską może być rozumiana jako cały kostium osoby przybranej, a także maską są platformy, ekrany i inne urządzenia o ważnym znaczeniu rytualnym¹⁶. Zakładanie masek wynika z różnych powodów, ale przede wszystkim wprowadza uczestników w inny świat, używając sformułowania Bachtina „świat na opak”. Osoba w masce posiada szczególne atrybuty, porusza się przesadnie, może odstawiać widowiskowe tańce, podrygi i podskoki, a nawet wykonywać akrobacje, co ma dowodzić obecności jakiejś istoty. Wydaje się, że możliwość zamiany roli poprzez przywdziany strój w rozumieniu maski skłania do odrzucenia zachowań codziennych, ale rola trwa chwilę i powraca się do rzeczywistości. Ważnym elementem jest dźwięk uobecniany poprzez słowa wypowiedane niezwykłym głosem przez maskę, zazwyczaj przy wtórowaniu muzyki bądź wywoływanych sztucznie hałasów. Maski mogą reprezentować duchy przodków lub siły natury, a także społecznie uznane znaki. Maski i przebieranie się to tradycje spotykane w całej Afryce jako nieodłączne aspekty większości świąt. Nakładanie masek sugeruje transformację związaną ze światem duchów, dzięki którym dokonuje się zmiana osobowości.

Karnawał zawiera w sobie bogactwo wielkiego święta ludowego, podczas którego znaczące są różnorodne zabawy. Johan Huizinga określa zabawę

¹⁵ Turner 2011, s. 291.

¹⁶ Bohölm 2011, s. 205

czynnością swobodną, którą odczuwa się jako «nie tak pomyślaną» i pozostająca poza zwykłym życiem [...] czynnością przebiegającą w pewnym porządku według określonych reguł i powołującą do życia związki społeczne, które ze swej strony chętnie otaczają się tajemnicą lub przy pomocy przebrania uwydatniają swoją inność wobec zwyczajnego świata¹⁷.

Natomiast Roger Caillois traktuje zabawę wielowymiarowo, wprowadzając terminologię unikatową, spośród której znaczące są *mimicry* (naśladowca) i *ilinx*, stan będący próbą chwilowego unicestwienia stabilności odbioru i narzucenia świadomości swego rodzaju rozkosznej paniki¹⁸. Zabawa może być źródłem informacji o społeczności, bo „sposób, w jaki ludzie się bawią, być może głębiej odsłania ich kulturę niż sposób pracy – daje bowiem wgląd w wartości serca”¹⁹. Karnawał/ święto karnawałowe pozwalają poznać inne kultury, równocześnie ukazując zabawę jako atrybut odrębności grup kulturowych.

Różnorodne konteksty karnawału w Maghrebie

Kultura Maghrebu zawiera rozmaite proveniencje, a przedstawione wydarzenia nie odpowiadają katolickiemu kalendarzowi liturgicznemu. Edmond Doutté w ceremoniach święta karnawału dostrzega pozostałości magicznych obrzędów berberskich, symbolizujące śmierć i odrodzenie boga wegetacji, natomiast Edvord Westermack traktuje je jako obrzędy nawiązujące do rzymskich Saturnaliów²⁰. Praktykowane w Maghrebie widowiska kulturowe mają znamiona rytuałów występujących w czasach rzymskich, a także nawiązują do kultury ludowej i religii muzułmańskiej. Cechuje je śmiech, groteska, uwolnienie od zakazów i możliwości swobodnego postępowania, maska i muzyka. Inaczej mówiąc, to święto karnawałowe objawia się jako „świat na opak”. Formę święta karnawałowego tradycyjnego uwidaczniają rytuały witające w styczniu nowy rok berberski. Od kilku lat zwłaszcza w ośrodkach turystycznych organizuje się w różnym okresie wielkie widowiska, mające charakter festynu ulicznego, pochodu i parady, którego uczestnicy noszą maski, dziwne kostiumy, grają na instrumentach. W Marakeszu (Maroko) Karnawał z Rio obchodzono 27 lutego 2017 roku. Natomiast inne wydarzenia karnawałowe mają daty ruchome. Karnawał/ święto karnawałowe w Maghrebie występuje w formie klasycznej/tradycyjnej i współczesnej/ zinstytucjonalizowanej.

Klasyczny/tradycyjny karnawał

Cechy święta karnawałowego prezentuje obchodzony przez Berberów 12 stycznia nowy rok zwany *Yennayer*²¹. Zgodnie z tradycją jego główną atrakcją stanowi karnawał

¹⁷ Huizinga 1985, s. 28.

¹⁸ Caillois 1973, s. 323..

¹⁹ Turner 2011, s. 293.

²⁰ Saturn Afrykański (znany też pod imieniem Baäl Hammon) jest bóstwem religijnym Kartaginy, który zajmuje pierwsze miejsce w panteonie berbersko-punickim,. Zob.: Doutté, 1984; Hachim 2007, 18.07.2018.

²¹ Mouaoued 2018, 26.01.2018.

Ayred (w języku tamazigh *Ayred* oznacza lwa), obchodzony z zachowaniem wszelkich rytuałów jedynie w Béni Snous w Algierii. Świętowanie zaczyna się nocą 9 stycznia i trwa trzy dni. Uczestników ubranych w skóry zwierząt, stare saboty ze skóry koziej z maskami na twarzy prowadzi przewodnik z flagą w ręku, który puka do drzwi każdego domostwa, a krzykacz wypowiada słowa „otwórzcie wasze drzwi, przybyliśmy”²². Gdy otwierają się niedomknięte drzwi, orszak na czele z lwicą przy dźwiękach tamburynu przekracza próg domostwa. Po wykonaniu kilku obrotów tanecznych lwica upada i umiera, co wywołuje wielką rozpacz przewodnika. Jego lamenty i krzyki sprawiają, że lwica powraca do życia i tym samym zmienia się nastrój, pojawia się radość demonstrowana głosem, muzyką, a także przekazanymi przez gospodarza darami w postaci pieniędzy, suszonych owoców, chleba, owoców granatów, ciasta itp. Rytuał zamyka recytacja *Al-Fatihy*²³, życzenia obfitości i miłosierdzia Bożego. Odwiedziny w domach trwają całą noc aż do świtu. Maską uosabiająca zwierzę sprzyja metamorfozie i prawdziwemu oczyszczeniu. Daje osobie w masce pewną wolność i wyraża więcej niż prawdziwe oblicze, bo maska jest brzydka i szkaradna, ale ten, który ją nosi, siebie nie widzi, brzydotę dostrzega u innych, którzy również mają przyozdobioną twarz maską, zapominają o swojej brzydocie. Po zakończeniu rytuału zdjęcie maski sprawia, że osoba doświadcza swoistego katharsis. *Ayred* spełnia funkcje solidarności wspólnotowej, albowiem zebrane dary są rozdzielone między potrzebujących mieszkańców wioski²⁴. Przedstawiony opis miał miejsce w 2016 roku, a według kalendarza berberskiego świętowano 2966 rok.

Gdy muzułmanie obchodzą święto ofiary *Tafaska*²⁵, Berberowie (*les Amazighes*) w Maroku przez trzy dni celebryją swoje święto nazywane « *Bilmawen* »²⁶, również skupiające w sobie elementy afrykańskie²⁷. Główna postać *Bilmawen*, półzwierzęca, półludzka, ubrana w skórę z barana, nosi na szyi sznur z muszli ślimaków, twarz ma wysmarowaną na czarno, a na głowie szkaradną maskę z rogami. Emanuje z niej gwałtowność i agresja, co potęguje lęk. Może stosować grubiański język, ale nikt z uczestników nie zwraca na to uwagi. Specyfikę i nastrój tego wydarzenia, jakie miało miejsce w 2015 roku w osadach *Seksawa*, opisał Jean-Claude Thiery²⁸. Młodzi i starzy oczekują z radością, ale

²² Natomiast jeżeli drzwi nie są niedomknięte, członkowie bractwa głośno recytują: „dzban rozbił się i pani domu będzie musiała go opuścić” (zostanie odrzucona przez męża). Przed drzwiami układa się stos kamieni jako znak represji. Abdelmadjid 2018, 15.01.2018.

²³ W Koranie Sura I Otwierająca.

²⁴ Abdelmadjid 2018, 15.01.2018.

²⁵ Zob.: Hachim 2007, 5.12.2017. *L'Aid ad Adha* (święto ofiary) nazywane też *L'Aid El Kebir* (Wielkie święto), a w Maroku także *Tafaska*, najważniejsze święto muzułmańskie, zaczyna się 10. dnia miesiąca zu al-hidżdża i trwa 3–4 dni. Jego początek wypada w trzeci lub czwarty dzień pielgrzymki do Mekki, ale obchodzone jest przez cały świat muzułmański, nie tylko przez pielgrzymów.

²⁶ *Le carnaval de Bilmawen 2011*, 5.01.2018; zob też: *Une occasion...* 2017, 5.01.2018. Oprócz słowa *Bilmawen* stosuje się także inne określenia, jak: *Boujloud*, *Hrama*, *Bachikh*, i *Bahidoura*.

²⁷ Zob.: *Afrique du Nord...* 2016, 20.01.2018.

²⁸ Thiery 2015, 28.01.2018.

i lękiem uderzeń sabotów nosiciela szansy (*de la baraquia*). Około godz. 17.30 niespodziewanie Bilmawen pojawia się w towarzystwie prowokatorów i agresorów. Kobiety młode i stare, dziewczęta i mężatki poprzez tańce i pieśni wpadają w stan egzaltacji, co zdumiewa mężczyzn. To jest szczególny dzień, jedyny w roku, kiedy one spotykają się w przestrzeni tradycyjnie rezerwowanej dla mężczyzn. Na chwilę stają się „władczyniami” osady. Szansa (*de la baraquia*) otrzymana od

Bilmo sprawia, że kobiety budzą osadę, są dobrym znakiem nowego czasu, nowego sezonu, nowego roku, nowego cyklu, świata radości na nowo wywołanej. Jest to stan, gdy kobiety przejmują sprawy w swoje ręce. Nie liczy się czas. Nadchodzi noc [...] rozpoczynają się całonocne tańce i śpiewy prowadzone przez mężczyzn. Każdy ma poczucie dobrze spełnionego obowiązku, a składane życzenia są nadzieją spełnienia, co gwarantują uderzenia Bilmo. Przygotowane produkty: zboże, chleb, cukier, mleko, daktyle, woda, oliwa, migdały i uśmiechy zwiastują nadzieję świtu²⁹.

Atmosfera i zachowania uczestników ukazują ryt, odbywający się poza czasoprzestrzenią, wyłączony poza codzienność. Uwagę zwraca nie tylko funkcja zabawy, ale także swoistej integracji i solidarności wspólnoty. Dzięki przebraniom, nakładanym maskom każdy uczestnik może zapomnieć o trudach życia, chorobie, cierpieniu, każdy może zaistnieć inaczej. Powściągliwość, która rządzi codziennością znika, Bilmawen obchodzi się w niewielu już osadach marokańskich, co spowodowały dokonujące się przemiany. Karnawał klasyczny występuje w społeczności lokalnej i regionalnej. Jest zjawiskiem totalnym, gdyż łączy w sobie święto, zabawę i widowisko.

Karnawał współczesny/zinstytucjonalizowany

Tradycyjny karnawał *Ayred* praktykowany w Béni Snous (wilayat Tlemcen) w 2018 roku zyskał status wydarzenia zinstytucjonalizowanego, w wyniku dekretu ogłoszonego przez prezydenta (27.12.2017), na mocy którego 12 stycznia jest pierwszym dniem nowego roku *amazigh* i świętem oficjalnym³⁰. Władze wojewódzkie w Tlemcen zostały zobowiązane przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Społeczności Lokalnych (Ministère de l'Intérieur et des Collectivités Locales) do zorganizowania obchodów. Miejscem aktywizacji stało się Béni Snous, gdzie w programie uroczystości szczególną wagę przywiązano do sławnego karnawału *Ayred*. Zgodnie z tradycją obchodzi się go nocą w atmosferze naznaczonej tajemnicą, lękiem, krzykami, „torturami”, ale i radością. Po raz pierwszy w 2018 roku karnawał *Ayred* został odegrany w czwartek po południu, z zachowaniem wszelkich elementów, czyli obecności młodych ludzi

²⁹ Thiery 2015, 28.01.2018.

³⁰ W 2002 roku język *amazigh* uzyskał status języka narodowego, a w 2016 roku na mocy zapisu w konstytucji stał się językiem oficjalnym. *L'Algérie fête ... 2018*, 25.01.2018.

w maskach, ubranych w skóry zwierząt i podniszczone obuwie, wykonane z koziej skóry, z towarzyszącą im muzyką perkusyjną, określaną jako diabelskie rytmy, a także *zagharidami* kobiet, czyli okrzykami you, you. *Ayred* jest uznawany za punkt kulminacyjny świętowania nowego roku berberskiego (de *Yennayer*)³¹.

Drugim ważnym miejscem, gdzie publicznie i rozmachem świętowano *Ayred*, był Oran (Zachodnia Algieria). W ramach tygodnia kultury *amazigh* Stowarzyszenie Numydia (l'Associatio Numydia) i Stowarzyszenie „ArtActif” (l'Association „ArtActif”) z okazji nowego roku berberskiego zorganizowało pochody i festyny uliczne, określane jako „un carnival *Ayred*”³². Orszak przebierańców w maskach i płaszczach z kapturami przemaszzerował ulicami miasta, przedstawiając walkę dobra ze złem. Duża liczba uczestników, a także licznie zgromadzony tłum dają obraz wydarzenia o charakterze masowym.

Konwencję współczesną i zinstytucjonalizowaną prezentuje również obchodzony we wrześniu 2017 roku karnawał *Bilmawen* w Salé, zorganizowany po raz jedenasty przez Stowarzyszenie l'Association «Espace de Solidarité et du Développement», wraz z władzami lokalnymi i regionalnymi. Karnawał świętowano pod hasłem „*Bilmawen, doroczna tradycja i smak przeszłości*” («*Bilmawen, une tradition annuelle au goût du passé*»). Wyróżniały go spektakle, przebrania młodych mężczyzn w skóry baranów, kóz, krów, zabawy i gry akrobatyczne. Szczególny nastrój tworzyły kolory strojów i muzyka, tańce oraz różnego rodzaju akrobacje. Karnawał *Ayred* jak i *Bilmawen* mają na celu popularyzowanie kultury rodzimej i kierowane są zwłaszcza do młodego pokolenia³³. Można im przypisać pełnienie funkcji nie tylko komunikacyjnej czy zabawowej, ale także identyfikacji kulturowej.

W zupełnie innej perspektywie lokują się wydarzenia widowiskowe organizowane w ośrodkach turystycznych, a powszechnie nazywane karnawałami. W Marakeszu (Maroko) 27 lutego 2017 wystąpiła niezależna szkoła *Samby Mocidade Padre Miguel* z Rio de Janeiro³⁴, przedstawiając spektakl zatytułowany „Tysiąc i jedna noc z *Mocidade do Marrakeszu*” („*Les mille et une nuit d'un Mocidade vers Marrakech*”). Na ulicach miasta niezwykle kolorowy przemarsz tworzyły wozy, przebierańcy w strojach ludowych, ogromne namioty, karawany, wielbłądy, *Szeherezada* i magiczna lampa. Postacią otwierającą symbolicznie drzwi Maroka w czasie przemarszu był *Sindbad*. Przebrania personifikują piękno kultury Maroka i wskazują wiele składników tworzących kulturę

³¹ *Nowvel an amazigh... 2018*, [25.01.2018

³² *L'Algérie fête 2018*, 25.01.2018.

³³ *Une occasion... 2017*, 15.01.2018.

³⁴ Jest to jedna z 11 szkół określanych jako elita karnawału z Rio de Janeiro. W 1955 roku utworzona *la Grêmio Recreativo Escola de Samba Mocidade Independente de Padre Miguel* należy do szkół Grupy Specjalnej, powstała z podziału szkół samba na wzór klubów futbolowych. W 2016 roku szkoła oferowała bardzo kolorowe *Shaw Sambadrome de Rio* na temat „*Don Quichotte de la Manche*”. A w 2017 roku spośród czterech propozycji: Dubaju, Nowego Jorku, Portugalii i Maroka wybrała kraj z Afryki Północnej.

marokańską, nawiązując bowiem do wiedzy, nosicieli wody³⁵, suków³⁶, herbaty miętowej³⁷ czy rzemiosła. Wydarzenia współczesnego świata znaczone są strachem i niezrozumieniem innego, a za pośrednictwem Maroka szkoła samby zapragnęła lansować radość, otwarcie na innych i potrzebę bycia razem pod tą samą flagą naznaczoną humanizmem³⁸. Karnawał brazylijski ma charakter wielozjawiskowości. Roberto DaMatta, analizując istotę odwrócenia w karnawale brazylijskim, stwierdza m.in.: „Przemiana w karnawale brazylijskim jest bowiem przemianą codziennej hierarchii w magiczną równość przemijającej chwili”³⁹. W tej konwencji jawi się widowisko przedstawiane w Maroku.

Karnawał współczesny przybiera też znamiona kulturowego produktu turystycznego, swoistej manifestacji radości z nadchodzącej kanikuli. W Sousse (Tunezja) występuje pod nazwą „Le carnaval d’Aoussou”⁴⁰. W 2017 roku jego obchody rozpoczęły się 26 lipca wieczorem wzdłuż głównej arterii nadbrzeżnej tuż przy plaży przemarszem trup folklorystycznych, bardzo kolorowych, w atmosferze głośniejszej muzyki, hałasów, tańców. Wśród uczestników wymienia się oprócz Tunezyjczyków, przybyszów z Chin, Rosji i sąsiedniej Algierii. Po zakończeniu marszu zespoły muzyczne prezentowały swój program: jazz, muzykę ludową, rap. W 2016 roku karnawał odbywał się pod hasłem „Gdy święto się zaczyna”, a w 2017 „Święto kontynuuje się”⁴¹. Święto to wyróżnia się też sposobem zarządzania oraz programem.

Na modłę karnawałów światowych znanych jako Notting Hill, karnawał z Wenecji, czy Karnawał z Rio od pięciu lat obchodzony jest Carnaval de Yasmine-Hammamet w jednym z najważniejszych miast turystycznych Tunezji⁴². W 2017 roku uroczystości odbywały się w dniach od 15 do 16 kwietnia. Zabawa miała miejsce kilka metrów od plaży na głównej ulicy w atmosferze radości, śmiechu i swoistej groteski, muzyki i tańców, defilujący rozweselali kibicującą im publiczność. W obchodach uczestniczyło 800 artystów, pochodzących z różnych stron świata. Sukces i duże zainteresowanie, jakie odniósł Carnaval de Yasmine Hammamet, zachęciło organizatorów do kolejnej piątej

³⁵ Strój nosiciela wody jest niezwykle barwnym elementem wielkiego targu w Marakeszu.

³⁶ Suk to bazar, miejsce handlu w miastach Maghrebu.

³⁷ Herbata miętowa jest swoistym atrybutem gościnności, parzona rytualnie i podawana w małych szklanych naczyniach.

³⁸ *Le Maroc... 2017*, 10.10.2017.

³⁹ DaMatta 2011, s. 331.

⁴⁰ Karnawał rozpoczyna się w przededniu *Aoussou*, co oznacza czas odpoczynku, przypadający na miesiąc sierpień według kalendarza berberskiego. Ongiś było to święto pogańskie, obchodzone na cześć boga morza Neptuna w epoce rzymskiej. Kult ten z czasem utracił konotację religijną. Współcześnie po raz pierwszy Karnawał d’Aoussou obchodzono w 1958 roku. W latach 2011–2014 zaniechano świętowania, dopiero jego powrót nastąpił w 2015 roku. Jest organizowany przez Stowarzyszenie (l’Association du carnaval d’Aoussou) przy wsparciu Ministerstwa Kultury, władz lokalnych, l’Utica, federacji hotelarskiej i federacji agencji podróży.

⁴¹ *Benzarti 2017*, 26.01.2018.

⁴² *Tunisie: ... 2017*, 24.05.2017.

edycji wydarzenia kulturalnego w dniach 23–25 marca 2018 roku pt. *Carnaval International de Yasmine Hammamet* pod egidą Ministerstwa Turyzmu i Rzemiosła⁴³. Pochód złożony z grup muzycznych, klaunów, tancerzy, żonglerów, tłumy i uczestników przybyłych z Tunezji, Niemiec, Francji, Czech, Turcji, Węgier i Indonezji przeszedł główną ulicą Hammamet. Spektakl okazał się niezwykle barwny i wielokulturowy.

Widowiska *Le carnaval d'Aoussou* Karnawał z Rio, czy *Carnaval de Yasmine-Hammamet* są przykładem turystyki eventowej. Cechuje je popularność, medialna nośność i kulturowe uwarunkowania. Swoistym wyróżnikiem są uczestnicy pochodzący z różnych stron świata, co powoduje, iż podnoszone są też kwestie tożsamości.

Zakończenie

Przedstawione widowiska w kontekście społeczno-kulturowym dowodzą budowania więzi i poczucia bycia członkiem wspólnoty zarówno w sensie lokalnym, jak i bycia mieszkańcem miasta. Ukazują, że zabawa jest wyznacznikiem odrębności grup kulturowych, a także dowodzą globalizacji współczesnego świata. Karnawały klasyczne wyróżniają hierarchiczność, rywalizacja, a także tworzenie wspólnotowości. *Ayred* jak i *Bilmawen*, obchodzone przez Berberów, dotyczą również kwestii trudnej tożsamości, wpisują się bowiem w działania mające na celu manifestowanie tradycji, identyfikacji i przynależności.

Natomiast widowiska współczesne *Le carnaval d'Aoussou*, Karnawał z Rio czy *Carnaval de Yasmine Hammamet*, a także w pewnym sensie *Ayred* (2018) objawiają większą emanację, znaczące stają się szerokie ulice, na których ważni są „aktorzy”, odgrywający w niezwykłych strojach i ci, którzy ich obserwują, czyli tłum. Wyraźnie odślaniają biznesowy i komercyjny charakter, co pozwala je określić jako „nowe środki konsumpcji”⁴⁴. Każde z widowisk ma swoje miejsce w pewnej przestrzeni i w odpowiednim czasie, posiada wyjątkowy, odróżnialny od pozostałych charakter ze względu na relacje składających się na niego elementów, uczestniczących w nim ludzi oraz formy organizacji, ze szczególnym uwzględnieniem sposobu zarządzania oraz programu. Wydarzeniom tym można przypisać cechę hybrydyczności, otwartości i ponadlokalny wymiar zabawy. Wzrastająca popularność być może wynika ze związków pomiędzy tradycyjnymi formami a współczesnymi modyfikacjami i innowacjami.

Bibliografia

- Bachtin M. 1975, *Twórczość Franciszka Rabelais'go a kultura ludowa średniowiecza i renesansu*, tł. A.A. Goreniowie, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Barska A. 2015, *Spotkania kultur w krajach Maghrebu*, „Górnośląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa”, t. 6, s. 194–205.

⁴³ 5ème édition ... 2018, 20.07.2018.

⁴⁴ Ritzer 2004, s.15.

- Bausinger H. 2011, *Konteksty uczestnictwa w karnawale*, tł. W. Dudzik, [w:] Dudzik W. (red.), *Karnawał. Studia historyczno-antropologiczne*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 271–280.
- Boholm A. 2011, *Weneckie widowiska karnawałowe w maskach*, tł. J. Jaworska, [w:] Dudzik W. (red.), *Karnawał. Studia historyczno-antropologiczne*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 205–229.
- Braun K. 2005, *Karnawał? Karnawalizacja!* tł. T. Lubotzki [w:] Kolankiewicz L. (red.), *Antropologia widowisk*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 415–423.
- Caillois R. 1973, *Żywioł i ład*, tł. A. Tatarkiewicz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Chappaz-Wirthner s. 2011, *Z dziejów badań nad karnawalem*, tł. Ł. Jurasz-Dudzik, [w:] Dudzik W. (red.), *Karnawał. Studia historyczno-antropologiczne*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 51–106.
- DaMatta R. 2011, *Karnawał równości i karnawał hierarchii*, tł. M. Kolankiewicz, [w:] Dudzik W. (red.), *Karnawał. Studia historyczno-antropologiczne*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 315–338.
- Doutté E. 1984, *Magie et religion dans l'Afrique du Nord*, J. Maisonneuve, P. Geuthner, Paris
- Dudzik W. 2005, *Karnawały w kulturze*, Sic!, Warszawa.
- Huizinga J. 1985, *Homo ludens. Zabawa jako źródło kultury*, tł. M. Kurecka, W. Wirpsza, Czytelnik, Warszawa.
- Ritzer G. 2004, *Magiczny świat konsumpcji*, tł. L. Stawowy, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA, Warszawa.
- Schnidler N. 2002, *Karnawał, Kościół i „świat na opak”. O funkcji kultury śmiechu w XVI wieku*, tł. B. Ostrowska, [w:] N. Schnidler, *Ludzie prości, ludzie niepokorni. Kultura ludowa w początkach dziejów nowożytnych*, Wiedza Powszechna, Warszawa, s. 195–290.
- Turner V. 2011, *Karnawał, rytuał i zabawa w Rio de Janeiro*, tł. I. Kurz, [w:] Dudzik W. (red.), *Karnawał. Studia historyczno-antropologiczne*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 291–315.

Źródła internetowe

- Abdelmadjid B. 2018, *Le carnaval Ayred attendu avec impatience*, <https://www.liberte-algerie.com/actualite/le-carnaval-ayred-attendu-avec-impatience-284913> [15.01.2018].
- Afrique du Nord: le festival Bilmaawn, une vieille tradition Amazighe qui refuse de mourir*, 2016, http://www.amazighworld.org/news/index_show.php?id=642174 [20.01.2018].
- Benzarti H. 2017, *Tunisie: Le carnaval d'Aoussou est de retour – Que la fête commence* <http://fr.alafrika.com/stories/201507081321.html> [26.01.2018].
- Hachim M. 2007, *Boujloud, Achoura, Yennayer... Des fêtes et des symbolismes* <http://www.leconomiste.com/article/boujloud-achoura-yennayer-des-fetes-et-des-symbolismesbrpar-mouna-hachim-ecrivain-chercheur> [5.12.2017].
- L'Algérie fête officiellement le Nouvel An berbère pour la première fois*, 2018, http://www.lemonde.fr/afrique/article/2018/01/12/en-algerie-le-nouvel-an-berbere-ferie-pour-la-premiere-fois_5241028_3212.html [25.01.2018].

- Le carnaval de Bilmawen. Une tradition amazigh ancestral*, 2011, <https://fr-fr.facebook.com/notes/ultras-imazighen/le-carnaval-de-bilmawen-une-tradition-amazigh-ancestrale/10150361406211889> [25.01.2018].
- Le Maroc, thème de défilé au carnaval de Rio*, 2017, <http://www.menara.ma/fr/menara-mag/culture/2017/02/28/2120167-le-maroc-th%C3%A8me-de-d%C3%A9fil%C3%A9-au-carnaval-de-rio.html> [10.10.2017].
- Nouvel an amazigh: Béni Snous en fête*, 2018, outsurtlemcen.info/nouvel-an-amazigh-beni-snous-fete/ [25.01.2018].
- Mouaoued L. 2018, *Les Berbères du monde entier célèbrent Yennayer, le Nouvel An amazigh* <http://www.rfi.fr/hebdo/20180112-berberes-nouvel-an-amazigh-yennayer-imazighen-algerie-patrimoine> [26.01.2018].
- Thierry J.C. 2015, *Dans la danse des femmes: la promesse de l'aube* <https://agoraformation.wordpress.com/2015/10/29/dans-la-danse-des-femmes-la-promesse-de-laube/#more-949> [28.01.2018].
- Tunisie: Carnaval à Yasmine Hammamet*, 2017, <http://aa.com.tr/fr/culture-et-arts/tunisie-carnaval-%C3%A0-yasmine-hammamet-/797734> [24.05.2017].
- Une occasion de raviver le patrimoine marocain amazigh et africain*, 2017, <https://lematin.ma/journal/2017/une-occasion-de-raviver-le-patrimoine-marocain-amazigh-et-africain/277485.html> [15.01.2018].
- 5ème édition du Carnaval international de Yasmine Hammamet*, 2018, <https://tuniculture.net/1222/5eme-edition-carnaval-international-de-yasmine-hammamet> [20.07.2018].

